А. Толстоухов

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМОСТЬ І ВЛАДА: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ

Розглядається питання економічної кризи як одне з першочергових глобальних завдань людства. Покращення екологічної ситуації потребує як розробки нових орієнтирів людської діяльності в природі, так і суттєвих змін у свідомості людей у напрямку екологічної її спрямованості. У зв'язку з цим розглядається важливий пласт світоглядних проблем щодо впливу владного відношення людини до природи. Підкреслюється, що свідома діяльність суб'єктів влади відповідно до певних філософських світоглядних засад допомагає сформувати екологічну свідомість суспільства.

До XX століття людство жило і розвивалося, відчуваючи себе безсмертним. У лихолітті, зіткненнях, війнах зникали держави, гинули окремі народи і культури, але людство лишалося і продовжувало свою історію. Двадцяте століття стало віком докорінної зміни наших звиклих уявлень. Поступово ставало все більш очевидним, що на сучасному етапі розвитку техногенної цивілізації масштаби людської експансії в природу є такими, що вони призвели до руйнації біосфери як цілісної системи. Масштабність екологічої кризи вимагає пошуку принципово нової стратегії науково-технічного і соціального розвитку людства, визначення способів діяльності, що забезпечують коеволюцію людини і природи.

Одним із найважливіших чинників покращення екологічної ситуації є створення необхідних передумов для формування екологічної свідомості

людей [1-3]. Зрозуміло, що ця проблема є надзвичайно складною і в філософському, і в науково-теоретичному, і в практичному сенсі. Втім, треба врахувати, що успішне її розв'язання можливо лише за умови вибору оптимальних форм соціального управління сучасною екологічною ситуацією. У зв'язку з цим, автор спробував позначити контури лише одного аспекту названої проблеми: ролі владного відношення у формуванні світогляду, основні параметри якого були б відповідними "екологічній свідомості". Причому поняття "влада" в статті використовується в найбільш широкому і загальному змісті: як прагнення, здатність і можливість реалізувати свою волю за допомогою певних соціальних феноменів (право, авторитет, насилля тощо).

Дослідники, які займалися філософським аналізом феномена влади, завжди звертали увагу на складність його фіксацій у понятті (І. Кравченко, В. Макаренко, К. Поппер, С. Холл). Так С. Холл зауважує, що всі дефініції влади начебто "віддзеркалюють", висвітлюють відображення інших визначень, кожне з яких містить у собі момент істини, але не вичерпує її [4]. Ця тривіальна на перший погляд констатація вказує на зовсім не просту епістемологічну проблему: наукова свідомість не може зафіксувати владу як щось визначене. Справа в тому, що прагнучи відокремити її сутність від конкретного прояву, вона втрачає дещо значуще - культурно-історичні втілення влади. Але завжди і повсюдне, у всіх народів і на всі часи влада виступає уособленням конкретних, культурно-історичних форм, існування і відтворення яких залежить від складних соціально-світоглядних факторів - тобто від того, як (у той або інший період) уявляють собі люди громадський устрій, порядок, який відтворюється і підтримується від змісту конкретно-історичного типу мислення. Останнє, в свою чергу, зумовлюється багатьма обставинами. І в першу чергу, самою владою з її макро- і мікро- проявами.

Але всебічний аналіз і різноманітність її проявів і форм - предмет соціального дослідження. У контексті нашої теми він не має самодостатнього значення, оскільки метою статті є не стільки розгляд суспільної влади в її визначальних характеристиках, скільки аналіз її впливу на процес екологізації суспільної свідомості. Історико-культурний і філософський аналіз засвідчує, що передумови владного ставлення людини до природи сформувалися в межах західноєвропейської традиції раціоналізму. Утвердження пізнавальної сили людського розуму формувалося під потужним впливом ідеології християнства, платонівської і арістотелівської спадщини. Основною суттєвою світоглядною настановою європейської культури є протиставлення Людини Природі як місцю застосування, використання її здібностей.

Від періоду розквіту полісних цивілізацій, що докорінно змінили середовище побутування людини, простежується зростання протиріч між природою і суспільством, зумовлене процесом поглиблення протиставлення природного і соціального світів у людській свідомості.

Це було наслідком, з одного боку, зростаючого ступеня незалежності існування людини від влади "сліпих" природних сил, а з іншого, її залежності від соціальних протиріч. Тому характерний для міфологічного мислення комплекс уявлень про єдність людини і природи з наближенням занепаду греко-римської цивілізації розпадається, і вже іудейсько-християнська традиція характеризує природу як "тварну" основу, в кінцевому рахунку відчужену від людини.

У християнстві, під визначальним впливом якого відбувався розвиток феодалізму і капіталізму в Європі, прокладено чітку розподільну грань між

світом природи і світом людини. Наслідком цього стала не лише відокремленість людини від природи, а й зверхність над нею, своєрідна "вибраність". Імовірно, внаслідок такого ставлення до природи у християнстві чільне місце посідає ідея чуда [4].

Так, у Новому Завіті йдеться про чисельні чудеса, що творяться Ісусом: зцілення сліпонародженого, перетворення води у вино, про ходіння Ісуса по морю і т. п. Людина, осяяна божественним даром, дістає право дивитися на природу зверху. Це зумовлено тим, що людина усвідомлювалась в європейській культурі як істота, створена за образом і подобою Бога, культом людини-бога, культом любові людини до бога-людини, до Христа, культом людського розуму, здатного зрозуміти і осягнути таємницю божого творіння, розшифрувати задум, з яким Бог творив Всесвіт. Метою пізнання було розшифрування Божого задуму, плану Всевишнього творення, реалізованого в природі, житті, світі.

Згодом, в добу Ренесансу, відбувається відновлення багатьох здобутків античної традиції, але при цьому асимілюється і ідея богоподібності людини, людського розуму. Відтоді закладається культурна матриця техногенної цивілізації, що набуває свого розвитку у XVII-XVIII ст.ст. Цьому сприяло обгрунтування дієвої сутності активності людини у європейській філософії. Вважалося, що діяльність людини мала бути спрямована назовні, на перетворення оточуючого світу, в першу чергу, природи, яку людина прагнула підкорити собі. Ідея перетворення світу, і підпорядкування природи людині була домінуючою в культурі техногенної цивілізації на всіх її етапах, включно до нашого часу.

Подібна ієрархія відношень достатньо красномовна сама по собі, адже, окрім усього іншого, вона передбачає, що, припустившись помилки, можна просто змінити політику стосовно природи, по-старому залишаючись повновладним господарем і не очікуючи при цьому неприємних наслідків. Подібний тип стосунків має однобічний характер, оскільки природі відводиться суто пасивна роль. Одночасно вона, так само як і людська тілесність виводиться за рамки етичного відношення як дещо нижче і позаморальне. Ні етика католицизму, тим більш-протестантська етика, що живили європейський капіталізм, не бачили природний світ у ряді загальнолюдських цінностей [5].

За європейською традицією, етика техногенної цивілізації має антропоцентриський характер: із сфери моральної регуляції виключені всі дії людини за винятком тих, що безпосередньо спрямовані на інших людей. Але сьогоденний стан відношення людина - природа спонукає до включення природи в царину моралі, поширення моральної санкції на весь світ живого, всю природу. Причому, очевидно, і що не тільки природа потребує морального до неї ставлення, цього потребує і саме людство. В контексті наших міркувань, ця обставина набуває особливого значення. Це пов'язанно з тим, що не тільки соціум впливає на природу, але і екологічна криза може спричинити розпад соціальних структур, деградацію людини. Іншими словами, цілком імовірним є повернення людства в царство біологічних законів. Відомо, що природа це система, що саморегулюється. Тому для відновлення балансу в біосфері порушеного людською діяльністю, може відбуватися перехід соціального у біологічне. Ще у 60-ті роки Г. Маркузе констатував, що одним із наслідків сучасного техногенного розвитку можна визнати появу "одномірної людини" як продукту масової культури [6]. Посилення агресивності і нетерпимості, збільшення генетичних та імунних захворювань, зменшення показників народжуваності в розвинутих країнах -

уже це значною мірою може бути спричинено проявом тих самих біологічних законів, які панували на світанку антропогенезу і для стримання яких, власне кажучи, і виникла мораль.

Пафос перетворення світу спричинив особливе ставлення до ідеї влади і панування, що втілилося у відчутті впевненості у спроможності людини, контролюючи зовнішні фактори, раціонально влаштувати своє життя. Суто перетворююча діяльність видається процесом, що обумовлює владу людини над зовнішніми (соціальними і природними) обставинами, які вона мала підпорядкувати собі.

Отже, в світоглядному розумінні саме ідеал діяльнісно-активного перетворення людиною світу призвів у техногенній цивілізації до утвердження уявлення про необмежене владарювання людини над природою і соціальними процесами.

Минуло досить часу, поки людство усвідомило філософсько-теоретичним і науковим чином нерозривну єдність природи і суспільства. Як результат цього екологічна проблема почала кваліфікуватися як одна з основ синтезу знань про світ, що є цілісною системою, яка розвивається.

У природознавстві першими фундаментальними науками, які відчули необхідність урахування особливості систем, що розвиваються, були біологія, астрономія, науки про Землю. Саме в них сформувалися поняття про унікальні об'єкти, що розвиваються (біосфера, метагалактика, Земля як система взаємодії геологічних, біологічних та техногенних процесів).

В останні десятиріччя цим шляхом пішла і фізика. Уява про історичну еволюцію фізичних об'єктів поступово увійшла в контекст фізичної реальності, з одного боку, через розвиток сучасної космології (ідеї "великого вибуху" і становлення фізичних об'єктів у процесі історичного розвитку метагалактики), з іншого, завдяки розробці ідей термодинаміки нерівновагових процесів і синергетики [7].

Таким чином, у фундаментальних науках здійснюється новий синтез знань, який відтворює цілісну картину історичного розвитку природи, суспільства, людини. Ідеї глобального еволюціонізму і коеволюції живої і неживої природи дістали обгрунтування у так званому "антропному принципі". Глобалізація поняття "свободи", що руйнує усталене розуміння причинності, думка про онтологічну укоріненість свідомості в буття світу - ці супутні ідеї, набуваючи статусу загальнонаукових регулятивів, розмивають демаркаційну лінію між картинами дійсності, створеними природознавством і науками соціогуманітарного циклу.

Відбувається процес формування синтетичних дисциплін, які дозволяють перекинути концептуальний "місток" від соціогуманітарного знання до природничо-наукового і зворотно. З появою і розвитком теорії організації і теорії систем, біофізики, біо- і соціоекології, стало очевидним, що глибокої межі поміж живою і неживою природою не існує. Як не існує "розривів" між біологічною і соціальною еволюцією: в природі виявлена певна кількість "перехідних" форм життя, відтворення і опис активності яких можливі лише "мовами", чиї лексичні форми ще донедавнього часу застосовувалися лише під час описів індивідуальної і групової поведінки людей. Терміни альтруїзм, влада та подібні належать до їхньої групи.Так, наприклад, з'ясувалося, що досить чітка ієрархія розподілу функцій, відносин владарювання і підпорядкування існує не тільки в людському суспільстві, але і в популяціях вищих і нижчих тварин та істот. Виявлений навіть ряд найпростіших організмів, для яких типовою видається зміна форм і способу "поведінки": у звичайних умовах вони поводять себе як окремі

"індивідуальності", а за екстремальних умов утворюють складні біологічні системи з яскраво виявленими ознаками доцільної активності.

Ці та інші факти дають серйозні підстави передбачати наявність протосоціальних відносин у світі високорганізованих форм природи і дозволяють фахівцям-природничникам використовувати поняття соціальних і гуманітарних дисциплін. Цей процес інтеграції знання, що набирає все більшої потужності, стимулює утвердження у вчених філософської ідеї антропосоціоприродного універсуму, позбавленого будь-якої подільності, якісних розривів, де "все пов'язане з усім" (відомий перший закон екології Б. Коммонера).

У цьому контексті виникають дуже широкі, щодо змісту і обсягу, трактування поняття влади, його пояснювальних можливостей. Деякі фахівці намагаються навіть надати йому статус загально-наукової дефініції, спроможної ефективно використовуватися при поясненні розвитку будь-яких складноорганізованих систем. "Чи можна,- розмірковує, зокрема, член-кореспондент РАН Г.Р.Іваницький, - створити таку організацію, в якій відсутня влада? Я переконаний, що аж ніяк не можна. Неможливо тому, що, навіть, якщо розглядати існування явищ або істот клітkового рівня, то видається цілком очевидним, що наша ДНК - це саме та влада, що визначає рівень розвитку організму в цілому" [8]. Наведена думка є досить красномовним прикладом запозичення термінології соціальних наук для пояснення природних явищ. Тому наявність в біологічних системах, що самоорганізуються, інформаційних каналів і центрів управління, отже відносин підпорядкування спрямовуючому впливу, намагаються інтерпретувати у термінах кратології. У цьому випадку дефініції "управління" і "влада" виступають синонімами. На думку Д. Радєва, утвердження ідеї "суцільного", позбавленого різких, якісних "розривів" соціоприродного універсуму, приводить до висновку про наявність "протосоціальних" відносин і власне "протовлади" для спільнот тваринного світу з груповими формами життєдіяльності. Самоорганізація в цих спільнотах, розподіл функцій відбуваються "природньо", на підставі спонтанної інстинктивної демонстрації особою її видових та індивідуальних рис і властивостей (особливостей), у перебігу якої у середовищі групи встановлюється доцільно, логічно обгрунтована ієрархія зв'язків на засадах домінантного способу поведінки [9].

Власну кажучи, у вищих тварин немає "інстинкту влади", їм притаманний домінантний спосіб поведінки. Адже влада в соціальному смислі - це не просто уособлення здатності або можливості здійснювати свою волю. В повному розумінні, саме влада є функцією, яка відтворює асиметрію поміж людством і тваринним світом. Суттєва відмінність людства полягає в наявності суб'єктів владних відносин. Саме свідома діяльність цих суб'єктів влади у відповідності з системою світоглядних засад, серед яких екологічний вимір є суттєвим, може спричинити зміни у владному ставленні людини до природи. В цьому розумінні екологічне мислення - це мислення у відповідності з яким політика з позиції сили має бути замінена силою політичних аргументів, а це - цілком імовірно - призведе до знищення нинішньої конкуренції національно-культурних форм розвитку народів Заходу і Сходу, Півночі і Півдня. В такому разі, саме розмаїття і взаємодоповненість релігій, культур та цивілізацій можна розглядати як засадничі принципи якісно нового, планетарного розвитку, порядку, який має підтримуватись постійною експертною оцінкою на "екологічність" глобальних і локальних модернізаційних проектів з оцінкою того, наскільки повно

реалізовані в них синхронність і симетричність економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку.

Summary. The problem of ecology crisis as one of the primary task of humanity is considered here.

Ecology situation improvement requires the development of trends of human activity in nature and substuntial changes in human consiousness concerning ecology. Important ideological problems of human influence on nature are studied.

Conscious authority activity according to certain philosophic foundations helps to form ecology consiousness in society.

Література.

1. Гродзинський А. На шляху до екологічної моралі. // Ойкумена. 1991.- № 1.- С. 22-29.
2. Киселев Н.Н. Мировоззрение и экология. К: Наукова думка, 1990. - 216 с.
3. Гиренок Ф. И. Экология, цивилизация, ноосфера. М.: 1987. - 182 с.
4. Hall S. Politing the Crises.- London: Macmillan. 1991. - p.321.
5. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму - К: Основи. 1994-216 с.
6. Маркузе Г. Одномерный человек. М.:REFL-book.-1994- 341 с.
7. Пригожин И., Стенгерс И.. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. М.: Прогресс, 1986. - 431 с.
8. Теоретический клуб "Свободное слово". Художник и власть. Стенографический отчет. М.: 1995.- С.27-28.
9. Радев Д. Науката и нейните функции. София.- 1991.- 37с.